

י. בר-לב

לאו דווקא סמל

לגנוב, לרמות ולהעמיד פנים, גער זה כפי שאומר עליו הילד ואניה הרוסי: „אדם משונה אתה... מין הפים שכוה... מין מיוחד שכזה... תבל עליך, יכולת לחיות כאן טוב.“ הנער אמנם אינו יוצא דופן במיוחד כדבריו של ואניה, אלא שהוא רגיש יותר, אינו רואה כל דבר כעובדה יבשה, אלא נוהג לייחס משמעויות לחפצים, ואפילו רואה בהם כמין סמלים שהוא מוצא בהם בטחון והיציאה. כמו: שולחן, סתם שולחן עם ארבע רגלים, או עצם לוח שנלקחה מערמת עצמות, הוא גם מתייחס רגשית לשון זהב של אם, לבול שעליו עץ תפוז מלבלב, לכיכום: זהו נער עם הלכי נפש שאפילו המלחמה לא יכלה להם, הוא אמנם נסחף מתחבט, חסר-אונים וחלש בתנאים האיומים שגודלו חלק לו, ובכל זאת מחזיק מעמד. ציון נוסף המבדיל אותו משאר ילדים יתומים שבחוצות ובמוסדות, הוא אותו מומנט יהודי המשולבים במחשבותיו: אי מונה בחטא ועונש, אגדות ומעשיות מבית סבא, זכרונות של מנהגים וסיפורי המקרא. אף על פי שהסביבה פושטת כל סממן יהודי וגם היהודים עצמם איבדו כבר את אמונתם בה ובאלוהיהם, הרי בעולם הילד עדיין צצים אותם נבטים זעירים של יהדות שנשעו בו אי-אז לפני המלחמה.

דפי הספר האחרונים מסיימים כמובן, בניצוץ אופטימי של העליה לא"י, זו תרפא כל מדוי השואה, היא תחזיר להם את הבית, האהבה והאמון ואת צלמם שהשטשש. לכאורה מחזיק הספר בתוכן ידוע, ואם לא נתיחס לשואה הרי תאורי סבלות של רעב, עינויי נדודים ויתמות, קראנו במיטת הספרות העולמית והעברית, אלא שחשים אנו שאין כאן העמדת-פנים נצרית, אי נסיון פסיכולוגי ביצירת נפש נער בתנאי מלחמה, אלא כנות רכה ושופעת של מחברו וכנות דמותו של הנער.

כפי שמצויין בגב הספר התאורים הם אותנטיים, ואמנם אם נעקוב אחר דרכו של שמאי גולן נלמד שהוא יליד פולין של שנות ה-30 הראשונות, עבר את תקופת המלחמה ועלה בגיל 14 לארץ. ברצונו להתייחס אולי לדבר צדדי אבל צורם, בדבריה של הוצאת מסדה מעל גבי הספר נאמר: „הנער תיימק הוא סמל לעם ישראל בתקופת השואה בה עמד העם חסר-אונים באשמורת האחרונה.“ לפי דעתנו לא כדאי לראות כל ענין כסמל, אנו משדפים ומרוקנים את הסמל מתוכנו אם אנו משתמשים בו כה רבות, וביהוד במעמדים ספרותיים.

מוסב להתייחס אל הנער כאל גבור ספור לכשעצמו, חי נושם ומתנועע: סמלים אולי נשאיר לקישוטי הצהרות מפלגניות באין מילים אחרות בפיהן.

הספר „אשמורת אחרונה“ לשמאי גולן (זכה בפרס אקו"ם) הוא יד נוספת בסדרת מצבות הספרים שהוקמו על תקופת הקטל של השואה. אולם כאן אין השואה מתגלית בין רכבות המוות או מחנות ההשמדה, אלא התגלגלה לה אישם בדרכי הנדודים של קבוצות יהודים המנסים להציל ולשמור את צלמם בחסיבת עצים בערבות סיביר הקופאת או בעבודת טוריה על אדמתה היבשה של טאשקנט. תרועות הקרב, מראות אכזריות הקלגסים, תמונות הרצה והדם רחר קות כאן מאתנו, אך עם זאת אנו מתלויים לקול הדממה הדקה של גסיסות ארוכות ונמשכות, של מלמול עינויי רעב ושל רחש הזוהמה, פנים רכות לשואה, וזו אחת מגילוייה.

ליד גילוי מדכא זה מגלים אנו אצל עולמו של ילד — נער, השואה מוצאת אותו בגיל ילדות ומבגרת אותו עם סיומה. המחבר עומד בעיקר על עולמו הפנימי של נער זה, וכל המוצאות והארועים נשקפים מראי נפשו של הילד, אך למעשה הארועים אינם כה חשובים, חשובה בעיקר תפיסתם ומשמעותם בעיני אותו נער, התייחסותו והסברו להם כמו: מהות מלחמה, מראה המוות שיהות הורים בעיני דת ואמונה, גם הזמן אינו מתפתח בקצב אחיד, אמנם המאורעות מתוארים בסדר כרונולוגי, אבל מידת פיתוחם התאורי והזמני נקבע לפי עצמת משקעם הרגשי בעולמו. כמו כן אין הוא מתייחס למאות ולאלכי הרמויות הסובבות אותו בנדודיו, אלא לאותן מעטות הנזרות עמוק בנפשו.

נראה כאן נסיון מוצלח של המחבר המנסה להשתחרר מ„האני“ המפוכח והמבוגר שלו, ולהכנס כליכולו לעולמו של הנער, לעולם שלכאורה אינו תופס את כל המתארע סיביבו, אלא נוחן את פרושיו הילדותיים שלו, פרושים של חלומות, של תשוקות וגעגועים או אסוציאציות מספורים וקטעי זכרונות ומתינוך שהיה פעם בעולם שלם ונהרס עתה. עולל של נער הרוצה להאמין לבטוח ולאהוב, אך הוא אינו מוצא זאת, ואלה שהיי לו אובדים אט-אט בגסיסה ובאלם: סבתא, אחות, אב ואם. הוא רוצה למצוא זאת בדמות נערה בבית-יתומים או בדמות אחות ג'ית-חולים או מורה, אך דמויות אלה נסוגות או נעלמות ואינן משתפרת עצמן עימו, עם נער אוכד ומתחבט בשם היימק.

הנער אינו אבי-טיפוס של נער בשואה, פרט הנושם וחי לפי דרכו שלו, אולי יכולים ילדים אחרים לדמות לו בקוי אופי שונים, אך הוא לכשעצמו דמות שלמה הנועלת ומתנהגת לפי עולמה שלה. הנער הוא נער חולמני והרזה, אין הוא אקטיבי כשאר נערי השוק הפוחחים שהחיים לימדום